

УДК 159.923 : 316.64 : 32

DOI: <https://doi.org/10.33120/popp-Vol14-Year2023-142>

Дроздов Олександр Юрійович

доктор психологічних наук, доцент,
завідувач кафедри загальної, вікової
та соціальної психології імені М. А. Скока,
Національний університет «Чернігівський колегіум»
імені Т. Г. Шевченка,
м. Чернігів, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-6682-9108>
dalmar@ukr.net

**ДИНАМІКА СОЦІАЛЬНО- ТА ПОЛІТИКО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
ОСОБЛИВОСТЕЙ ВІТЧИЗНЯНОЇ МОЛОДІ ПРОТЯГОМ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ**

Актуальність дослідження зумовлена недостатнім рівнем вивчення зміни низки соціально- та політико-психологічних характеристик вітчизняної молоді, що відбулися протягом широкомасштабної російської агресії в Україні. **Мета статті** полягає у вивченні динаміки показників суб'єктивного благополуччя, патріотизму, колективного нарцисизму, а також ставлення до представників різних етновивних спільнот серед вітчизняної молоді після початку широкомасштабної російсько-української війни. **Метод і методологія.** Шляхом онлайн-опитування досліджено 1372 студенти з різних регіонів України (Центр, Північ, Південь, Захід, Схід). Дослідження проводилося в три етапи: у 2021, 2022 (до початку російського вторгнення) і 2023 роках. Досліджуваним пропонувалися: шкала суб'єктивного благополуччя Е. Діннера (SWLS), шкала колективного нарцисизму (CNS), шкала патріотизму з опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської, шкала соціальної дистанції Е. Богардуса, авторська анкета. **Основні результати і висновки.** Події широкомасштабної війни значною мірою вплинули на соціально- та політико-психологічні особливості вітчизняної молоді. Зокрема, знизилися показники суб'єктивного благополуччя, зріс рівень патріотичних настановлень, а також пов'язаного з ними колективного нарцисизму (що може бути передумовою для майбутніх соціальних проблем). Війна стимулювала процеси аутгрупової дискримінації та інгрупового фаворитизму, які зачепили не лише представників ворожих країн, а й громадян власної країни, що належать до етновивних меншин. Вираженість більшості з вищеписаних тенденцій опосередкована такими соціодемографічними змінними, як регіон проживання, стать, мова спілкування. Усі виявлені зміни можна вважати статистично достовірними. **Перспективи** подальших досліджень пов'язані з подальшим моніторингом динаміки соціально-психологічних характеристик молоді, особливостей її

політичної свідомості (і в період військових дій, і по його закінченні). Цікавим також може бути вивчення ставлення до війни, настановлень щодо соціального домінування та низки інших політико-психологічних показників.

Ключові слова: динаміка; війна; молодь; суб'єктивне благополуччя; патріотизм; колективний нарцизм; настановлення щодо етномовних спільнот.

Oleksandr Y. Drozdov

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Chief of M. A. Skok Department of General,
Developmental and Social Psychology,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»,
Chernihiv, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-6682-9108>
dalmar@ukr.net

DYNAMICS OF SOCIAL AND POLITICAL PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN YOUTH DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

The relevance of the study is determined by the insufficient level of analysis of changes in several social and political-psychological characteristics of domestic youth that occurred during the large-scale Russian aggression in Ukraine.

The purpose of the article is to study the dynamics of indicators of subjective well-being, patriotism, and collective narcissism, as well as attitudes toward representatives of various ethnolinguistic communities among Ukrainian youth after the beginning of the large-scale Russian-Ukrainian war.

Method and methodology. One thousand three hundred seventy-two students from different regions of Ukraine (Center, North, South, West, East) were surveyed online. The study was conducted in three stages: in 2021, 2022 (before the beginning of the Russian invasion) and 2023. Respondents were offered: E. Dinner's subjective well-being scale (SWLS), collective narcissism scale (CNS), patriotism scale from I. Petrovska's "Civic Identity" questionnaire, E. Bogardus' social distance scale, and author's questionnaire.

Main results and conclusions. The large-scale war events significantly impacted the social, political, and psychological characteristics of the Ukrainian youth. In particular, indicators of subjective well-being decreased, patriotic attitudes increased, and the collective narcissism associated with them. The war stimulated the processes of out-group discrimination and in-group favoritism, which affected not only representatives of enemy countries but also fellow citizens belonging to ethnolinguistic minorities. The region of residence, gender, and language of communication mediate the expression of most of the above-described trends. One can consider all detected changes as statistically reliable.

Prospects for further research are related to the additional monitoring of the dynamics of social and psychological characteristics of young people and the

peculiarities of their political consciousness (both during and after military operations). Studying the attitude to war, guidelines for social dominance, and several other political and psychological indicators can also be interesting.

Keywords: dynamics; war; youth; subjective well-being; patriotism; collective narcissism; attitudes towards ethnolinguistic groups.

Постановка проблеми. Аксиоматичною є теза про те, що війна (як і будь-яка інша глобальна екстремальна ситуація) завжди має свої психологічні наслідки. Суб'єктивна природа останніх часом робить їх менш помітними порівняно з «об'єктивними» (військово-політичними, соціально-економічними) наслідками, але від того вони не стають менш масштабними і значущими. Вони можуть стосуватися різних рівнів (особистісного, групового, суспільного) і сфер психіки (емоційно-вольової, ціннісно-сміслової, інтелектуальної, комунікативної тощо). Не є винятком і події російсько-української війни, які вже мають і будуть надалі мати доволі глибокі психологічні «відбитки». Особливої актуальності вивчення «воєнної психологічної динаміки» набуває щодо молоді – однієї з найбільш активних і водночас найбільш вразливих соціальних груп, характеристики якої впливатимуть на майбутній суспільний розвиток нашої країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виокремлення нерозв'язаних частин загальної проблеми. Після початку повномасштабного російського вторгнення в Україну вітчизняні соціологи, психологи та лікарі провели низку досліджень, щоб з'ясувати найважливіші психологічні і патопсихологічні наслідки війни для громадян України. Цілком очікувано основним напрямком таких досліджень стало вивчення стресових реакцій та психологічної травматизації українців як закономірного наслідку війни. А проте вплив війни не обмежується лише цим; у її учасників і свідків з різною швидкістю та глибиною можуть відбуватися соціально- та політико-психологічні зміни, які стосуються світоглядного (ціннісно-сміслового) рівня психіки. Наприклад, на увагу заслуговують моніторинги, проведені у 2022–2023 роках соціологічною групою «Рейтинг». Разом із низкою психологічних характеристик громадян України (рівня життєстійкості, психологічного виснаження, адаптації до умов війни) вивчали особливості динаміки масових настроїв, сприймання власної країни та інші геополітичні актори, національну ідентичність, мовні вподобання, етнічні настановлення, ціннісні орієнтації, образ майбутнього тощо (Сімнадцяте..., 2022; Комплексне..., 2023). Важливо, що віковий діапазон опитаних у цих дослідженнях був досить широким (від 18 років і старше).

Також можна згадати всеукраїнське дослідження психологічного стану населення України в умовах війни, проведене фахівцями Інституту соціальної та політичної психології НАПН України і компанією Kantar Україна (2022 р.). Зокрема, видається цікавим те, що, незважаючи на виявлене масове поширення ПТСР-симптоматики (у понад 90% опитаних), суб'єктивна оцінка психологічного благополуччя опитаних була відносно високою – 6,7 бала з 9-ти максимальних. Такий стан був характерний для представників усіх демографічних груп і регіонів; найнижчі оцінки суб'єктивного благополуччя зафіксовано серед переміщених осіб, які й надалі перебували в евакуації (Дослідження..., 2022). Це дослідження також було масовим і не обмежувалося тільки молоддю.

Отже, наразі бракує досліджень, які відображали б динаміку соціально-психологічних і специфічних політико-психологічних характеристик представників саме молодіжної групи.

Метою нашого дослідження стало вивчення динаміки суб'єктивного благополуччя, патріотизму, колективного нарцисизму, а також ставлення до представників різних етномовних спільнот серед вітчизняної молоді протягом періоду широкомасштабної російської агресії в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наше дослідження лонгитюдного типу проводилося в три етапи («зрізи») у період 2021–2023 років. Усі етапи реалізовувалися в онлайн-форматі за допомогою Google-forms. Загальна вибірка досліджуваних становила 1372 особи. Для статистичного аналізу використано програму SPSS v23.

На першому етапі (вересень 2021 р.) ми вивчали особливості ставлення молоді до представників різних етномовних спільнот, а також рівень патріотизму. Досліджуваними (n=259) були студенти з основних регіонів України: «Центр» (n=39), «Захід» (n=53), «Схід» (n=51), «Південь» (n=62) і «Північ» (n=54)². Серед опитаних переважали жінки (86%), що загалом є типовим для більшості сучасних вітчизняних онлайн-опитувань. Вік респондентів – від 16 до 30 років (середній – 19,2 років). Використовувалися дві методики: 1) шкала соціальної дистанції Е. Богардуса для оцінювання ставлення до 13 етномовних спільнот;

---

² На всіх етапах ми використовували такий територіальний розподіл: «Центр» – м. Київ і Київська, Вінницька, Кіровоградська, Хмельницька, Черкаська, Полтавська, Житомирська області; «Захід» – Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Чернівецька області; «Схід» – Дніпропетровська, Донецька, Луганська, Харківська і Запорізька області; «Південь» – Херсонська, Одеська, Миколаївська області; «Північ» – Чернігівська та Сумська області.

2) шкала «патріотизму» опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської (Петровська, 2016).

На другому етапі (лютий 2022 р.; дослідження проводилося до вторгнення російських військ 24 лютого) предметом вивчення стали кількісні показники колективного нарцисизму і суб'єктивного благополуччя молоді. Вибірку (n=344) утворили студенти віком від 16 до 35 років (середній вік – 19,5 років); переважну більшість становили жінки (77,9%). Розподіл за регіонами був таким: «Центр» (n=109), «Захід» (n=68), «Схід» (n=74), «Південь» (n=62) і «Північ» (n=31). Було використано відповідний інструментарій: 1) шкалу колективного нарцисизму (Collective Narcissism Scale) (Golec de Zavala, 2009), базовий варіант із 9 запитань за 7-бальною шкалою Лікерта; оцінюваною «інгрупою» була «Україна»; 2) «Шкалу задоволеності життям» Е. Діннера (Satisfaction With Life Scale, SWLS) для вивчення рівня суб'єктивного благополуччя.

На третьому етапі (березень-квітень 2023 р.) ми вивчали кількісні показники патріотизму, колективного нарцисизму, суб'єктивного благополуччя молоді, а також її ставлення до представників різних етномовних спільнот. Вибірку (n=769) утворили студенти віком від 17 до 35 років (середній вік – 19,5 років); переважну більшість, як і раніше, становили жінки (87,9%). Регіональний розподіл був таким: «Центр» (n=179), «Захід» (n=145), «Схід» (n=232), «Південь» (n=78) і «Північ» (n=87). Крім цього, певна частина досліджуваних (n=48) на момент опитування перебувала поза межами України. За мовою повсякденного спілкування 43,4% студентів визначили себе як українськомовні, 18,6% – як російськомовні, 38% – як білінгви («українська і російська однаковою мірою»). Використано такі методики: 1) шкалу «патріотизму» опитувальника «Громадянська ідентичність» І. Петровської (Петровська, 2016); 2) шкалу колективного нарцисизму (Collective Narcissism Scale) (Golec de Zavala, 2009); 3) шкалу соціальної дистанції Е. Богардуса для вивчення ставлення до 13 етномовних спільнот; 4) «Шкалу задоволеності життям» Е. Діннера (SWLS); 5) авторську анкету суб'єктивного оцінювання наслідків війни.

Спочатку звернімося до результатів, що відображають **суб'єктивне оцінювання студентами наслідків російсько-української війни в 2023 р.** (табл. 1).

Таблиця 1

Оцінювання молоддю наслідків війни

№	Наслідки	Частка опитаних (%)
1	ніяк не вплинула	2,7
2	вплинула емоційно (стрес, психологічна травма тощо)	79,7
3	погіршення тілесного здоров'я	20,0
4	вплинула на мій світогляд (змінити цінності, політичні орієнтації тощо)	78,9
5	підштовхнула до переходу на українську мову / відмови спілкуватися російською	34,5
6	припинив(-ла) спілкуватися зі знайомими/родичами, що мали проросійські погляди	39,0
7	припинив(-ла) спілкуватися зі знайомими/родичами в Росії/Білорусі	28,3
8	вимушений переїзд до іншої місцевості в Україні	14,6
9	вимушений переїзд до іншої країни	15,1
10	втрата роботи	8,7
11	втрата житла	4,8
12	перебування під обстрілами	22,5
13	перебування в окупації	9,6
14	був/була поранений(-на)	0,5
15	втрата (загибель) друзів/родичів	20,8

Як бачимо, перші місця посідають наслідки не лише суто емоційного (80% респондентів), а й світоглядного плану (79%), що повною мірою підтверджує актуальність нашого дослідження. Виявилось, що у значній частині опитаних студентів (28-39%) світоглядні зміни знайшли відображення в комунікативній поведінці – вони припинили спілкуватися зі знайомими/родичами з проросійськими поглядами або з тими, що мешкають у державі-агресорі і на території її союзника, змінили мову спілкування. Звертає на себе увагу і той факт, що частка молоді, яка заявила про такі зміни, перевищує частку молоді, якій безпосередньо довелося зіткнутися з трагічними обставинами війни (перебування під обстрілами та окупацією, поранення, втрата житла, друзів/родичів), що загалом зрозуміло (відомо, що психологічна травматизація побічних свідків подій може бути не менш сильним чинником, ніж травматизація безпосередніх учасників).

Суб'єктивне благополуччя (СБ). Довоєнний (на початку 2022 р.) середньостатистичний рівень СБ української молоді за шкалою SWLS становив $21,48 \pm 6,26$. Зазначимо, що за Н-критерієм Краскела – Уоллеса

спостерігалися статистично достовірні регіональні відмінності СБ студентів ($p=0,01$). Зокрема, максимальні показники були серед молоді з регіону «Північ» ($23,08 \pm 6,42$), найменші – з регіону «Схід» ($19,50 \pm 6,54$). Меншу задоволеність студентів зі Сходу ще можна якось пояснити наближеністю до зони бойових дій того періоду («АТО/ООС»); натомість складно пояснити, чому найвищий показник СБ виявився у молоді з відносно малорозвинутого (у соціально-економічному плані) Північного регіону.

У 2023 р. середньостатистичний рівень СБ студентів становив $20,10 \pm 5,98$, що на перший погляд мало відрізняється від довоєнного показника. Однак за U-критерієм Манна – Уїтні виявлені відмінності можна вважати статистично достовірними (при $p=0,001$). Факт погіршення СБ в умовах війни є цілком зрозумілим; а те, що зниження показників не було занадто різким, пояснюється, можливо, ефектом соціальної адаптації – на час дослідження активна фаза війни вже тривала один рік; крім того, молодь, як відомо, має вищі адаптивні здібності, ніж люди більш старшого віку. Як і раніше, за H-критерієм Краскела – Уоллеса спостерігалися статистично достовірні регіональні відмінності СБ студентів ($p=0,002$). Зокрема, найвищі показники СБ були у молоді регіону «Захід» ($21,24 \pm 5,78$), а найнижчі ($18,95 \pm 6,07$) – у молоді Сходу України. Можливо, це частково відображало географію інтенсивності бойових дій. Статистично значущих відмінностей за статевим розподілом зафіксовано не було. Зауважимо також, що як «довоєнний», так і «воєнний» показники СБ загалом відповідають діапазону середньостатистичної норми за цією методикою ($20,8 \pm 6,2$; за Є. Осінім і Д. Леонтєвим).

Патріотизм (П). У 2021 р. середньостатистичний показник П-шкали становив $30,74 \pm 7,71$. Цікаво, що вже тоді за H-критерієм Краскела – Уоллеса не фіксувалося статистично достовірних відмінностей між показниками студентів з різних регіонів України. Такий результат можна вважати закономірним наслідком політичної соціалізації молоді (з усіма її освітніми і пропагандистськими складниками) в умовах багаторічного воєнного конфлікту з Росією. На рівні незначної тенденції найвищі показники були серед студентів регіону «Захід», найменші – регіону «Південь».

Цілком очікуване і закономірне підвищення рівня патріотичних настановлень молоді відбулося 2023 року – середньостатистичний показник сягнув уже $35,78 \pm 4,90$ (статистично достовірною різницею порівняно з попереднім етапом при $p=0,001$ за U-критерієм Манна – Уїтні). Але на відміну від попередніх результатів тут ми почали фіксувати статистично достовірні регіональні відмінності за H-критерієм

Краскела – Уоллеса ($p=0,004$): найвищі показники були в групі «Захід» ($36,62 \pm 4,81$), а найнижчі – знову ж таки на Півдні ($35,00 \pm 5,32$). Отже, тенденція, зауважена ще 2021 р., фактично стала більш рельєфною

За Н-критерієм Краскела – Уоллеса ($p=0,001$) зафіксовано цілком очікувані статистично достовірні відмінності за вираженістю патріотичних настановлень у різних мовних групах: максимальний показник ($37,22 \pm 3,77$) – в українськомовній, а мінімальний – у російськомовній ($32,99 \pm 6,16$). За U-критерієм Манна-Уїтні виявлено статистично значущі відмінності (при $p=0,001$) між показниками чоловіків ($33,55 \pm 6,40$) і жінок ($36,09 \pm 4,57$). Останній результат видається цікавим, беручи до уваги стереотип про більшу заполітизованість чоловіків.

Коллективний нарцисизм (КН). У 2022 р. рівень КН вітчизняних студентів був дещо вищим за середнє значення 7-бальної шкали – $4,48 \pm 1,31$ (показник КН ми обчислювали як середньостатистичний результат за всіма 9-ма пунктами шкали). Такий результат був вищим, ніж показники студентської молоді низки європейських країн, зокрема Португалії ($3,74 \pm 0,92$), Великої Британії ($3,30 \pm 0,99$), Польщі ($3,27 \pm 0,67$), а також Мексики ($3,85 \pm 0,77$) (Golec de Zavala, 2009; 2016). Власне, така ситуація була навіть очікуваною, адже на момент дослідження Україна вже майже 8 років перебувала в стані військово-політичного конфлікту з Росією з усіма його наслідками (поширення патріотичного дискурсу, інгрупового фаворитизму і аутгрупової дискримінації). До речі, показники наших студентів були близькими до показників студентів із Туреччини ($4,63 \pm 1,22$). Прикметно, що за Н-критерієм Краскела – Уоллеса статистично достовірних відмінностей між рівнями КН студентів з різних регіонів України не виявлено. На рівні незначної тенденції більш високі результати у студентів регіону «Захід» (що загалом очікувано), а найменші – у студентів зі Сходу (що зрозуміло) і Півночі (що цікаво).

У 2023 р. середній рівень КН став вищим, ніж у попередньому періоді, – він зріс до $5,29 \pm 0,97$ (статистично достовірною відмінністю за U-критерієм Манна – Уїтні при $p=0,001$), що можна вважати закономірним наслідком суспільної консолідації і патріотичного дискурсу в умовах широкомасштабної війни. Водночас тут чіткіше проявилися статистично достовірні регіональні відмінності (при $p=0,001$ за Н-критерієм Краскела – Уоллеса). Зокрема, найвищі показники КН були в молоді Заходу ($5,54 \pm 0,89$), а найнижчі – Півдня ($5,10 \pm 0,91$). Як бачимо, це повністю повторює регіональні тенденції, які були зафіксовані щодо вираженості патріотизму у 2023 р. (а можливо, є й наслідком).

Також виявлено статистично достовірні відмінності рівнів КН у різних мовних групах (при $p=0,001$ за Н-критерієм Краскела – Уоллеса), що повністю відбиває тенденцію щодо рівнів патріотизму: максимальний показник зафіксовано в українськомовній ($5,48 \pm 0,88$), а мінімальний – у російськомовній ($4,9 \pm 1,06$) групах. За U-критерієм Манна – Уїтні визначено статистично значущі відмінності (при $p=0,001$) між показниками чоловіків ($4,77 \pm 1,13$) і жінок ($5,36 \pm 0,93$), що, вірогідно, є наслідком відмінностей у рівнях їхніх патріотичних настановлень.

У контексті вивчення КН цікавими є дані кроскультурного дослідження, проведеного американськими науковцями (Zaromb, 2018) серед студентів 35 країн світу. Останнім пропонувалося відповісти на запитання «Який внесок, на вашу думку, зробила країна, де ви проживаєте, у світову історію (за шкалою від 0% до 100%)?». З'ясувалося, що найбільшими нарцисами на той момент виявилися росіяни, які були переконані, що більшість (61%) подій світової історії так чи інакше пов'язані з їхньою країною. Найбільш скромними виявилися швейцарські досліджувані (11%). Навіть молодь США (країни з традиційними ультрапатріотичними настроями) показала середній результат – 30%.

У 2023 р. ми включили аналогічне запитання («Як Ви вважаєте, який внесок у світову історію зробила УКРАЇНА?») в нашу гугл-форму. Дивовижно, але середньостатистичний показник у загальній вибірці становив 61,4% (тобто фактично повторив вищезгаданий російський результат); водночас показник стандартного відхилення відповідей був досить значним (23,7). Зазначимо, що частка «історичних патріотів», які давали ну зовсім фантастичні оцінки впливу Україні на людську історію (від 75% та вище), дорівнювала 32,5%. На цьому тлі частка прихильників «скромніших оцінок» (до 25% внеску в історію світу) виявилася вчетверо меншою – усього 8,1% респондентів.

Прикметно, що за Н-критерієм Краскела – Уоллеса ми не виявили статистично достовірних регіональних відмінностей. На рівні тенденції спостерігалася така картина: відповіді з найвищими «історичними відсотками» давали в групі «Північ» (!?) і «Захід», а з мінімальними – у групі «Південь». А ось порівняння даних у різних мовних групах студентів показало наявність суттєвих відмінностей (при $p=0,001$). Зрозуміло, що українськомовні респонденти давали найвищі оцінки (у середньому – 64,8%), а російськомовні – найменші (хоча в середньому вони також були доволі значущими – 50,3%).

За t-критерієм Стьюдента виявлено статистично значущі відмінності (при $p=0,001$) між середньостатистичними відповідями студентів чоловічої (49%) і жіночої (63%) статі.

Зростання КН вітчизняної молоді, імовірно, можна пояснити ситуативним впливом війни і пов'язаного з ним оптимістично спрямованого пропагандистського дискурсу («Все буде Україна!»), який сформував та поширив ідеалізовані інгрупові уявлення, що стали втіленням феномену інгрупового фаворитизму. З іншого боку, свій внесок у становлення такої картини світу, мабуть, зробила й вітчизняна система освіти, яка патріотизм часом ставила й ставить вище за об'єктивність, ерудованість та реальні знання дітей і молоді. Доречно також згадати концепцію колективних психологічних травм В. Волкана. Згідно з цією концепцією поширення КН є однією із фаз динаміки переживань соціальної групи після масової травми, завданої людьми з іншою груповою ідентичністю (Volkan, 2010).

Ставлення до етнововних спільнот. Більшість результатів моніторингу 2021 р. відображала відносно нейтральні варіанти соціальних дистанцій, зокрема щодо мешканців Донбасу, Криму та Росії (табл. 2). Хоча вже в той період за всіма показниками спостерігалася відносно значна дисперсія (на рівні 1,9-2,0). Застосування Н-критерія Краскела – Уоллеса дало змогу виявити статистично достовірні регіональні відмінності. Останні стосувалися ставлення до представників таких етнововних груп: російськомовних українців, що проживають в Україні (при $p=0,024$), російськомовних українців, що проживають у Росії (при $p=0,005$), російськомовних росіян, що проживають в Україні (при $p=0,016$). В усіх випадках найменшу соціальну дистанцію демонстрували студенти регіональної групи «Південь», а найбільшу – групи «Захід». Нескладно помітити, що всі три вищезгадані групи поєднував один чинник – російська мова спілкування їхніх представників. Отже, бачимо, що вже 2021 р. у масовій свідомості вітчизняної молоді проявлялася тенденція до певного дистанціювання від російськомовних носіїв.

Таблиця 2

Динаміка соціальної дистанції щодо представників етнововних спільнот

№	Спільнота	Сер. дистанція 2021 р.	Сер. дистанція 2023 р.	Відмінність за U-критерієм
1	українськомовні українці, що проживають в Україні	2,91	2,69	---
2	російськомовні українці, що проживають в Україні	3,19	3,56	при $p=0,006$
3	російськомовні українці, що проживають у Росії (діаспора)	3,57	5,54	при $p=0,001$
4	українськомовні українці, що	3,16	3,44	при $p=0,027$

№	Спільнота	Сер. дистанція 2021 р.	Сер. дистанція 2023 р.	Відмінність за U-критерієм
	проживають на Заході (діаспора)			
5	англомовні українці, що проживають на Заході (діаспора)	3,31	3,61	при $p=0,022$
6	українськомовні росіяни, що проживають в Україні	3,25	4,30	при $p=0,001$
7	російськомовні росіяни, що проживають в Україні	3,73	5,33	при $p=0,001$
8	російськомовні мешканці Донбасу	3,83	4,40	при $p=0,001$
9	російськомовні мешканці Криму	3,76	4,47	при $p=0,001$
10	росіяни, що проживають у Росії	3,79	6,16	при $p=0,001$
11	російськомовні білоруси, що проживають в Україні	3,67	5,04	при $p=0,001$
12	українськомовні білоруси, що проживають в Україні	3,48	4,22	при $p=0,001$
13	білоруси, що проживають у Білорусі	3,58	5,40	при $p=0,001$

Примітка: допустив би таку людину: 1 бал – як близького родича (члена сім'ї), 2 – як близького друга; 3 – як сусіда; 4 – як колегу по роботі / навчанню; 5 – як громадянина моєї країни; 6 – як гостя моєї країни; 7 – узагалі заборонив би з'являтися в моїй країні.

У 2023 р. ми зафіксували значну динаміку практично всіх етномовних настановлень молоді (крім українськомовних українців в Україні). Передусім спостерігалось суттєве погіршення ставлення до етнічних росіян з Росії, білорусів з Білорусі, представників російськомовної української діаспори в Росії (що є цілком очікуваним), а також до російськомовних росіян і білорусів, які проживають в Україні. Останнє, з одного боку, має своє логічне пояснення, адже дію ефекту аутгрупової дискримінації в умовах війни ще ніхто не відміняв. З другого боку, ми вбачаємо в цьому серйозну загрозу внутрішній консолідації українського суспільства, адже фактично фіксуються ознаки дистанціювання від співгромадян, які не належать до титульної етнічної більшості. Важливо те, що таке дистанціювання спостерігалось не лише щодо громадян України російського або білоруського походження, які спілкуються російською мовою; воно також збільшилося і щодо тих «українських» росіян і білорусів, які розмовляють українською. Крім

того, ставлення до російськомовних росіян – громадян України – погіршилося більшою мірою, ніж до російськомовних мешканців окупованих Криму та Донбасу. Усе це, на наше переконання, свідчить про доволі небезпечну тенденцію: значна частина вітчизняної молоді (яка внаслідок свого віку схильна до максималізму та абсолютизації), підтримуючи тезу, що «немає хороших росіян», вочевидь вкладає в неї суто етнічний зміст. Негативні уроки світової історії з цього приводу, на жаль, багато молодих людей або ігнорують, або (що найімовірніше) узагалі не усвідомлюють. Цікавим видається й інший факт: у період 2021–2023 років спостерігалось певне погіршення ставлення не лише до російськомовних українців, а й до представників української діаспори в країнах Заходу, які розмовляють англійською або навіть українською. Отже, війна зумовила тенденцію до окреслення меж «Ми» не лише за критеріями мови і походження, а ще й державних кордонів (громадянства).

Статистично достовірні відмінності в етномовних настановленнях (за Н-критерієм Краскела – Воллеса) ми фіксували в різних регіональних та мовних групах респондентів. Зокрема, регіональні відмінності стосувалися ставлення до російськомовних українців з України ($p=0,001$) та Росії ($p=0,001$), російськомовних росіян з України ($p=0,001$), російськомовних мешканців Донбасу ($p=0,003$) та Криму ($p=0,001$), російськомовних ($p=0,001$) та українськомовних ($p=0,02$) білорусів. Як і 2021 р., найбільшу соціальну дистанцію демонстрували в групі «Захід», а найменшу – у групі «Південь». Але показово, що стосовно росіян з Росії та білорусів з Білорусі значущих регіональних відмінностей виявлено не було. Українськомовні респонденти декларували найвищу (а російськомовні – найменшу) соціальну дистанцію щодо російськомовних українців з України, російськомовних українців з Росії, українськомовних і російськомовних росіян/білорусів з України, російськомовних мешканців Донбасу та Криму, росіян з Росії, білорусів з Білорусі (усе при $p=0,001$).

За U-критерієм Манна – Уїтні виявлено статистично значущі статеві відмінності в настановленнях щодо низки етномовних спільнот: російськомовних українців з Росії (при $p=0,001$), англomовних українців із країн Заходу (при $p=0,005$), російськомовних росіян з України (при $p=0,04$), росіян з Росії (при $p=0,009$), російськомовних (при $p=0,014$) та українськомовних (при $p=0,001$) білорусів з України, білорусів з Білорусі (при $p=0,001$). В усіх випадках більшу соціальну дистанцію декларували респонденти жіночої статі.

Зв'язок показників. Щоб виявити тенденції пов'язаності між вищезгаданими соціально- та політико-психологічними показниками

(отриманими під час третього етапу дослідження у 2023 р.), ми провели процедуру кореляційного аналізу даних за Спірменом (табл. 3).

Таблиця 3

Кореляція соціально- та політико-психологічних показників досліджуваних (r_s)

№	Ставлення до етномовних спільнот	СБ	П	КН
1	українськомовні українці, що проживають в Україні	0,094**	- 0,108**	
2	російськомовні українці, що проживають в Україні	0,129**	0,123**	0,098**
3	російськомовні українці, що проживають у Росії (діаспора)		0,240**	0,232**
4	українськомовні українці, що проживають на Заході (діаспора)	0,117**		
5	англомовні українці, що проживають на Заході (діаспора)	0,093**		
6	українськомовні росіяни, що проживають в Україні		0,153**	0,152**
7	російськомовні росіяни, що проживають в Україні		0,249**	0,202**
8	російськомовні мешканці Донбасу	0,105**	0,129**	0,126**
9	російськомовні мешканці Криму	0,085*	0,118**	0,137**
10	росіяни, що проживають у Росії		0,248**	0,205**
11	російськомовні білоруси, що проживають в Україні		0,202**	0,139**
12	українськомовні білоруси, що проживають в Україні		0,145**	0,098**
13	білоруси, що проживають у Білорусі		0,226**	0,151**

Примітка: *при $p=0,05$; **при $p=0,01$

Як бачимо, більшість етномовних настановлень молоді пов'язані з рівнем її патріотизму та колективного нарцисизму, що цілком логічно (адже між цими двома показниками також виражений статистично достовірний зв'язок $r=0,529$ при $p=0,001$). Цікавими тут видаються кореляції з таким чинником, як суб'єктивне благополуччя, – ці кореляції прямі і стосуються представників різномовних українських етногруп (крім тих, що мешкають у країні-агресорі), а також мешканців тимчасово окупованих територій. Складно пояснити їхню причину, особливо зважаючи на те, що: 1) рівень СБ прямо корелював із патріотизмом (при $p=0,001$) і КН (при $p=0,035$); 2) вищі показники СБ були в опитаних регіоні «Захід». Можливо, це був вплив якоїсь неврахованої нами змінної.

Обмеження дослідження. Недостатня представленість у вибірці респондентів чоловічої статі, а також обмеженість вибірки здобувачами закладів вищої освіти дають підстави говорити не так про закономірності, як про певні соціально-психологічні тенденції у вітчизняній молодіжній спільноті.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отримані нами результати підтверджують припущення, що події широкомасштабної війни значною мірою вплинули не лише на емоційну сферу вітчизняної молоді, а й на її соціально- та політико-психологічні особливості. Зокрема, закономірно знизився показник суб'єктивного благополуччя молоді, зросла вираженість її патріотичних настановлень, а також пов'язаного з ними колективного нарцисизму (що може бути передумовою для майбутніх соціальних проблем). Війна стимулювала процеси аутгрупової дискримінації та інгрупового фаворитизму, які зачепили не лише представників ворожих країн, а й громадян України, що належать до етномовних меншин. Вираженість більшості вищеописаних тенденцій опосередкована певними соціодемографічними змінними (регіон, стать, мова спілкування).

Перспективи досліджень вбачаємо в подальшому моніторингу динаміки соціально-психологічних характеристик молоді, особливостей її політичної свідомості (як у період військових дій, так і по його закінченні). Цікавим також може бути вивчення ставлення молоді до війни, її настановлень щодо соціального домінування та низки інших політико-психологічних показників.

Подяка. Автор висловлює глибоку вдячність усім колегам, що надали допомогу в проведенні емпіричного дослідження, зокрема В. Васютинському, О. Кочубейник, О. Лозовій, В. Шмаргуну, Л. Долинській (м. Київ), О. Шпартун (Вінниця), Т. Кузьменко (Переяслав), О. Літвіновій (Кременчук), С. Аврамченко (Черкаси), М. Папучі (Ніжин), В. Гупаловській, І. Галяну (Львів), О. Яцині (Ужгород), О. Іванашко (Луцьк), І. Батраченку, З. Бондаренко (Дніпро), В. Павленко, О. Наливайку (Харків), Л. Івановій (Запоріжжя), О. Родиній (Одеса), О. Танасійчук (Херсон).

Список використаних джерел

Дослідження психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни (13.09.2022). Взято з <https://ispp.org.ua/2022/09/13/doslidzhennya-psixologichnogo-stanu-naselennya-v-umovax-povnomasshtabnoii-vijni/>

Комплексне дослідження «Як війна змінила мене та країну». Підсумки року (Лютий 2023). Взято

з https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf

Петровська, І. Р. (2016). Розробка та психометрична перевірка опитувальника «Громадянська ідентичність». *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Вип. 1. Т. 1. С. 70–75.

Сімнадцяте загальнонаціональне опитування. Ідентичність. Патріотизм. Цінності. (17-18 серпня 2022). Взято з https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_independence_082022_x_vii_press.pdf

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(6), 1074–1096. <https://doi.org/10.1037/a0016904>

Golec de Zavala, A., Peker, M., Guerra, R. & Baran, T. (2016). Collective Narcissism Predicts Hypersensitivity to In-group Insult and Direct and Indirect Retaliatory Intergroup Hostility. *European Journal of Personality*, 30, 532–551. <https://doi.org/10.1002/per.2067>

Volkan, V. D. (2010). *Psychoanalytic Technique Expanded. A Textbook on Psychoanalytic Treatment*. London, Istanbul: Oa Publishing.

Zaromb, F. M., Liu, J. H., Páez, D., Hanke, K., Putnam, A. L., & Roediger, H. L. (2018). We Made History: Citizens of 35 Countries Overestimate Their Nation's Role in World History. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2018.05.006>

References

Doslidzhennia psykholohichnoho stanu naseleння v umovakh povnomasshtabnoi viiny (13.09.2022) [Research of the population's psychological state in the conditions of a full-scale war (13.09.2022)]. Retrieved from <https://ispp.org.ua/2022/09/13/doslidzhennya-psixologichnogo-stanu-naselennya-umovax-povnomasshtabnoii-vijni/> (in Ukrainian)

Golec de Zavala, A., Cichocka, A., Eidelson, R., & Jayawickreme, N. (2009). Collective narcissism and its social consequences. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97(6), 1074–1096. <https://doi.org/10.1037/a0016904> (in English)

Golec de Zavala, A., Peker, M., Guerra, R. & Baran, T. (2016). Collective Narcissism Predicts Hypersensitivity to In-group Insult and Direct and Indirect Retaliatory Intergroup Hostility. *European Journal of Personality*, 30, 532–551. <https://doi.org/10.1002/per.2067> (in English)

Kompleksne doslidzhennia «Iak viina zminyła mene ta krainu». Pidsumky roku (Liutyi 2023) [Comprehensive research «How the war changed me and the country». Results of the year (February 2023)]. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rating_war_changed_me_and_the_country_february_2023.pdf (in Ukrainian)

Petrovska, I. R. (2016). Rozrobka ta psyhometrychna perevirka opytuvalnyka «Hromadyanska identychnist» [Development and Psychometric Check of the Questionnaire “Civic Identity”]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ppsykholohichni nauky* [Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: psychological sciences], 1, Vol. 1, 70–75. (in Ukrainian)

Simnadsiate zahalnonatsionalne opytuvannia. Identychnist. Patriotyzm. Tsinnosti. (17-18 serpnia 2022) [Seventeenth National Survey. Identity. Patriotism. Values. (August 17-18, 2022)]. Retrieved from https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_independence_082022_x_vii_press.pdf (in Ukrainian).

Volkan, V. D. (2010). *Psychoanalytic Technique Expanded. A Textbook on Psychoanalytic Treatment*. London, Istanbul: Oa Publishing. (in English)

Zaromb, F. M., Liu, J. H., Páez, D., Hanke, K., Putnam, A. L., & Roediger, H. L. (2018). We Made History: Citizens of 35 Countries Overestimate Their Nation’s Role in World History. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2018.05.006> (in English)